

Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994.

IVAN LAJIĆ
Institut za migracije i
narodnosti, Zagreb

UDK: 314.7/9(497.5)"1991-1994"
314.17:325.254(497.5)
325.254:314.17(497.5)

Stručni rad
Primljeno: 18. travnja 1995.

Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju 1991.-1994., dakle u okolnostima agresije na Hrvatsku, "poluratnog" stanja i rata u BiH, označavamo djelomice neregularnim, jer su bitne komponente ukupnoga kretanja pučanstva osjetno pod ovim utjecajem. Posebno se ističu prisilne migracije, koje snažno djeluju, a djelovat će i nadalje i na prirodno kretanje. Članak posebice obrađuje zasad nedovoljno rasvijetljen ratni mortalitet te dimenzije prognaništva. Od strukturnih značajki populacije posebno je istaknuta nacionalna struktura pučanstva uoči agresije i ratni učinci na njenu promjenu u trenutačno okupiranim područjima.

Cljučne riječi: NEREGULARNI DEMOGRAFSKI RAZVITAK, RATNI NATALITET, RATNI MORTALITET, PRISILNE MIGRACIJE, PROGNA NIŠTVO.

I. Uvodna razmatranja

U posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća hrvatska populacija ulazi u jednu od neregularnijih faza svoga dosadašnjega demografskog razvitka*. Srpska agresija na tek uspostavljenu suverenu i nezavisnu Hrvatsku (a potom i na BiH) ubrzala je dinamičke i strukturne poremećaje u pučanstvu Hrvatske. Ovisno o vremenskom trajanju, mnoge se posljedice, naročito u sferi mehaničkog kretanja, već snažno osjećaju, dok će ostale različitim intenzitetom prožimati budući demografski razvitak.

Teškoće u razmatranju ove problematike velikim dijelom proizlaze iz više nepoznanica. Samo jedno uporište nalazi se u baznom popisu pučanstva (onome iz 1991. godine), dok druga granica intervala (1994. godina) nema kritičnog momenta vremenskog ograničenja koji definira razdoblje promatranja razvitka populacije. Egzaktno praćenje neregularnoga demografskog razvitka biva još otežanije zbog nedovoljno kvalitetnih demostatističkih podataka o mehaničkom i prirodnom kretanju ukupne hrvatske populacije. Razlozi takvog stanja počivaju na činjenici: a) da je privremeno okupiran dio teritorija Hrvatske o kojemu ne posjedujemo relevantne statističke podatke; b) da nisu poznati egzaktni podaci o emigraciji i imigraciji u ratnom razdoblju; c) da se ne raspolaže s kompletnim podacima ratnog mortaliteta populacije (uključujući tu i pobunjene državljane Hrvatske). Osim ovih glavnih ograničavajućih čimbenika, tijekom analize suočit ćemo se s demografskim kategorijama, znatnim dijelom izravno ili pak neizravno vezanima uz ratni utjecaj na demografsku zbilju Hrvatske (natalitet, divorcijalitet, neusklađenost sastava po spolu itd.).

II. Prirodno kretanje pučanstva u ratnom razdoblju

a) *Mortalitet*

Krajem sedamdesetih godina broj umrlih u Hrvatskoj prelazi 10 promila i od tada (uz neznatni prekid 1976. i 1977. godine) u stalnom je porastu. Osamdesetih se približava iznosu od 12 promila i oscilira oko apsolutnoga godišnjeg umiranja od 55.000 stanovnika. Deseto-

* Autor zahvaljuje kolegi Ivici Nejašmiću na kritikama i sugestijama bez kojih ovaj rad ne bi imao sadašnji izgled.

godišnji nagli porast broja umrlih od približno 10.000, ili dvadeset posto, posljedica je djelovanja skupine bioloških, a djelomice i socijalno-gospodarskih čimbenika. Povećani pokazatelji smrtnosti odraz su pogoršane dobne strukture, ali i nedovoljne biološke obnove (sekularni pad nataliteta).

Godina 1990. posljednja je za koju sa sigurnošću možemo utvrditi stvarni mortalitet u Hrvatskoj. Sljedeća godina (1991.), naročito njezina druga polovina, već je ratna, te osim neegzaktnih podataka o ratnim pogibijama pučanstva, 17 hrvatskih općina, uglavnom ili djelomice okupiranih od srpskog agresora, nije dostavilo podatke državnoj statistici niti objavilo potpune podatke prirodnog kretanja.

Nepotpuni podaci spomenutih općina pribrojeni statističkim podacima za slobodni teritorij govore da je 1991. godine, (bez dijela direktnih ratnih gubitaka) umrlo 58.122 žitelja (od čega 54.832 u slobodnom dijelu), što je dosad najviši mortalitet u Hrvatskoj ($m' = 12,1$ promil). Prema našim proračunima, uz pretpostavku cjelogodišnjega mirnodopskog mortaliteta, stvarni apsolutni mortalitet 1992. godine iznosio bi oko 55.566 umrlih, što bi u relativnim pokazateljima izražavalo stopu mortaliteta od 11,6 promila. Godine 1991. bilo je najviše ratnih gubitaka hrvatske populacije. Egzaktni pokazatelji ratnog stradanja građana Hrvatske u Domovinskom ratu zasad ne postoje. Ozbiljnije informacije o mortalitetu nedostupne su velikim dijelom prvenstveno zbog glavnine stradanja na danas privremeno okupiranim područjima.

Institut za primjenjena društvena istraživanja u Zagrebu analizirao je tri različita izvora o stradanju vojnih i civilnih lica u ratu u Hrvatskoj do sredine kolovoza 1992. godine (Šakić, Sedlar i Tajčić, 1993). Korišteni su podaci Glavnog stožera Hrvatske vojske, hrvatskog tiska koji je svakodnevno izvještavao o ljudskim gubicima, te publikacije "Mass Killing and Genocide in Croatia 1991/1992". Premda podaci ovih triju izvora o broju poginulih i nastradalih nisu usporedivi (različita metodologija evidentiranja: GSSHV evidentira samo žrtve koje su prošle bolničku obradu; Mass Killing... izvješćuje o civilnim žrtvama masovnih ubojstava - tipične žrtve genocida - i o necivilnim žrtvama bez neposrednog vizualnog kontakta s ubojicom; tisak prenosi novinarski zaključak o broju žrtava) i gotovo se u cjelosti odnose na stradanje jedne strane u ratu (žrtve), daju kompleksniji i dojmljiviji uvid o kvantitativnim i prostornim dimanzijama stradanja. Po evidenciji Glavnog stožera saniteta do kolovoza 1992. godine u GSSHV dostupnom dijelu Hrvatske poginulo je 3.888 lica; 52,8% odnosi se na pripadnike vojnih formacija (naša se konstrukcija blago razlikuje od autora navedenog istraživanja), a preostalih 47,3% bili su civili. Isti izvor navodi 20.187 ranjenih. Hrvatski tisak govori o 630 ubijenih ili o tek 16,2% ratnih gubitaka Hrvatske registriranih u GSSHV, te o pogibiji 403 civila (nisu uključene civilne žrtve u Vukovaru).

Prema podacima Vladine komisije za postupanje s osobama zarobljenima u oružanim sukobima u Republici Hrvatskoj, prikupljenim do sredine 1992. godine, vodi se nestalih 8.007 lica¹. Najpesimističnije slutnje i dokazane masovne grobnice pretpostavka su genocida. Međutim, međunarodne i humanitarne norme isključuju demografsku operacionalizaciju ovom kategorijom žrtava rata (bez obzira jesu li poginuli, zarobljeni, prebjegli u nepoznatom pravcu itd.).

Što se tiče pogibije srpskog pučanstva danas okupiranih područja Hrvatske, službenih podataka nema. Međutim, ako se prihvati kriterij po kojemu je srpski živalj okupiranih područja dvostruko manje stradao nego nesrpski, do sredine 1992. godine vjerojatno je poginulo tri tisuće pripadnika pobunjene srpske nacionalne zajednice (uključujući i njihov sastav u redovima jugoslavenske agresorske vojske).

¹ Vladina komisija za zatočene i nestale početkom veljače 1995. godine predala je 2847 zahtjeva za traženje Jugoslavenskoj komisiji za nestale osobe i humanitarna pitanja.

Sveukupni direktni ratni gubici hrvatske populacije u Domovinskom ratu veći su, dakle, od 7.000 poginulih. Dio tih gubitaka nije uključen u mirnodopski mortalitet pa je stoga realna integralna stopa morataliteta za 1991. viša od rečenih 12.1 promila (vjerojatno iznosi oko 12,8 promila).

Na području Hrvatske pod kontrolom hrvatske vlasti 1992. godine registrirano je 51.800 umrlih. Računajući na bazu prethodnog popisa pučanstva, time je stopa mortaliteta pala na 10,8 promila (vidi statistički ljetopis Hrvatske 1993.). Međutim, uključujući populaciju okupiranih područja (starije stanovništvo, a time i viša stopa mortaliteta!), izbjeglice i ratni mortalitet, stvarna je stopa sigurno viša, ali ne kao prethodne godine.

Relativni ratni mortalitet te je godine bio vjerojatno viši kod srpske nacionalne zajednice (sudjelovanje Srba iz Hrvatske u ratu u Bosni, porast snaga hrvatske obrane), ali se ne smiju zanemariti ni hrvatski ratni gubici u BiH (sudjelovanje hrvatskih građana podrijetlom iz Bosne i Hercegovine) te nastavljeno ubijanje i protjerivanje nesrpskog življa u okupiranim područjima. Gruba procjena ratnih gubitaka građana Hrvatske za tu godinu iznosi oko 2.000 ljudi (dio nije obuhvaćen vitalnom statistikom), a pretpostavljeni specifični mortalitet na okupiranim područjima iznosi oko 4.000 stanovnika, što sveukupno pretpostavlja oko 57.000 umrlih ili globalni mortalitet te godine oko 11,8 promila.

Godina 1993. ne razlikuje se bitno po strukturi mortaliteta od prethodne. Procijenjeni podaci (dobiveni kao i za prethodnu godinu) govore o blagom padu apsolutnog mortaliteta u Hrvatskoj. Na cjelokupnom teritoriju Hrvatske (bez potpunih podataka o ratnim stradanjima) umrla je 54.481 osoba, što predstavlja stopu mortaliteta od 11,4 promila.

b) Natalitet

Usprkos poteškoćama izračunavanja i registriranja živorođenih 1991. godine, konstruirali smo realni natalitet za Hrvatsku na isti način kao za mirnodopski mortalitet. Službena statistika, uz naznaku suženosti jedinice baze dijelom godine (okupirana područja) objavila je 51.829 živorođene djece 1991. godine. Prema našim procjenama (osnovna pretpostavka jest jednakomjernost rađanja tijekom cijele godine, kao i jednakomjernost prebivanja stanovništva) u cijeloj se Hrvatskoj te godine rodilo 54.547 djece, ili 5,5 % više od službenog broja. Može se konstatirati daljnje opadanje stope nataliteta (11,4 promila; službena statistika navodi 10,8 promila) u usporedbi sa prethodnom godinom (11,6 promila).

Sljedeće godine (1992.) službena statistika objavila je rođenje 46.970 djece u Hrvatskoj, što je nešto manje od deset posto u odnosu na podatke iz istog izvora prethodne godine. Međutim, i ovdje je vrlo teško povući usporednicu, jer za 1991. godinu imamo djelomične teritorijalne podatke za sedamnaest okupiranih općina; podaci za 1992. odnose se samo na slobodni dio Hrvatske (uključujući i prognaničko, većinom nesrpsko pučanstvo okupiranih općina), ali bez (živorođene) djece hrvatskih izbjeglica. Premda statistički nekonzistentan, podatak upozorava da se te godine rodio nešto manji broj djece nego prethodne. Dokaz toj tvrdnji je i manjak rođenih od približno pet tisuća djece na suženu populacijsku bazu od približno 250.000 stanovnika Hrvatske (Srbi u okupiranim područjima, Srbi izbjeglice, obitelji i pripadnici JNA, Hrvati izbjeglice i dr.), što odgovara stopi nataliteta od 10,8 promila. U svrhu preciznijih ocjena rađena je analiza nataliteta prognaničkoga kontingenta u Hrvatskoj. Indirektnom metodom, posredstvom starosti djece prognanika ustanovljeno je da je u prve dvije godine rata u prognostvu rođeno 4.609 djece, što odgovara stopi nataliteta prognaničkoga kontingenta od oko 11,85 promila.

Prognanički kontingent u Hrvatskoj čini oko 37% populacije okupiranih područja i strukturalno je sličan ostaloj populaciji pa smo konstruirali hipotetički obujam rađanja pučanstva okupiranih područja. Proizlazi da je u razdoblju 1991.-1992. u ovoj populaciji rođeno 12.456 djece, od čega 7.848 djece neprognačkog stanovništva. Iz ovih podataka proizlazi

da je u Hrvatskoj 1992. godine ukupno rođeno oko 50.410 djece, što čini stopu nataliteta od 10,5 promila.

Prema službenim podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, u ratnim i "poluratnim" godinama osjetno se smanjio broj legalnih pobačaja na 100 živorođenih. Dok je još 1989. godine na 100 živorođenih u Hrvatskoj dolazilo 77,68 pobačaja, 1990. taj se odnos smanjuje na 69,74, 1991. godine na 64,34, a 1992. na 55,82 pobačaja (1993. godine nastavlja se smanjenje jer je te godine registrirano 51,87 pobačaja na sto živorođene djece). Skloni smo tvrdnji da je ova promjena posljedica rodoljubnih razloga i slobodnog djelovanja katoličke crkve.

Godine 1993. u Hrvatskoj je registriran veći broj živorođenih nego prethodne, 1992. godine. Broj od 48.535 živorođenih (registriranih po metodi dostupnosti, dakle prijavljena djeca prognanih Hrvata ali ne i ostalog pučanstva u okupiranim područjima, te izbjeglica iz Hrvatske) predstavlja porast broja živorođenih od 1.565 djece ili za 3,3% više nego 1992. godine. Broj registriranih živorođenih odgovarao bi stopi nataliteta (suzena baza populacije Hrvatske) od 10,7 promila, a sveukupno rađanje u Hrvatskoj (uključena i okupirana područja) približava se dinamici prijelaza 1990. u 1991. godinu, dakle zadnjem mirnodopskom razdoblju. Analognim postupkom kao i za prethodne ratne godine izračunali smo vjerojatni natalitet okupiranih područja. Godine 1993. u hrvatskom prognaničkom kontingentu zabilježeno je rađanje 2.112 djece. Primjenjujući isto natalitetno ponašanje za preostalu populaciju pod srpskom okupacijom, za koju nemamo osim ovih pokazatelja nikakvih drugih statističkih uporišta, dobivamo podatak od 3.596 rađanja. Dakle, integralni natalitet u Hrvatskoj dobiven ovim načinom trebao bi biti oko 52.150 živorođenih, što daje stopu nataliteta od 10,9 promila.

c) Prirodni prirast

Posljednje mirnodopske godine demografskog razvitka Hrvatske ukazivale su da se njeva populacija u skoroj budućnosti mora suočiti s pojavom denataliteta. Biološke odrednice kretanja pučanstva, a to su natalitet i mortalitet, na prijelazu u posljednje desetljeće ovog stoljeća izjednačile su se da bi i u 1991. i 1992. godini demografska statistika zabilježila prve prirodne padove nakon dugotrajnog razdoblja različitih dinamika prirodnog rasta hrvatske populacije. Godine 1991. u Hrvatskoj je rođeno (bez dijela podataka sedamnaest okupiranih općina) 3.003 djece manje nego što je istovremeno na istom području umrlo (po našim proračunima koji se odnose na cjelokupni teritorij Hrvatske apsolutni prirodni pad je iznosio - 3.665 stanovnika, ili - 0,7 promila). Ukoliko u razmatranje uključimo i zasad neznani broj ratnih stradalnika, denatalitet je barem dvostruko veći i približno iznosi oko - 1,2 promila. Godine 1992. službeni apsolutni denatalitet iznosio je - 4.830, što znači da je njegova negativna stopa bila oko jednog promila. Naši proračuni pokazuju da realni (ukupni) denatalitet iznosi oko 6.500.

Blagi porast nataliteta 1993. godine, uz približni mortalitet bližega prethodnog razdoblja, pretpostavlja kretanje hrvatske populacije i te godine na crti umjerenog denataliteta prvih ratnih godina, ali sa blagom opadajućom tendencijom. Prema službenoj statistici, prirodni prirast je negativan, iznosi -2.311 (-0,6 promila).

Za 1994. godinu nema konačnih brojeva, ali procjenjujemo (na temelju obrađenih 10 mjeseci) sljedeće vrijednosti (za slobodno područje Republike Hrvatske): živorođenih 48.500, umrlih 49.500, dakle prirodno je kretanje negativno, iznosi - 1000!

III. Migracije stanovništva

Brojne su metodološke nejasnoće i statističke manjkavosti vezane uz praćenje migracija ratnog i "poluratnog" razdoblja. Osnovna strukturna razdioba, koju djelomice možemo i sta-

tistički pratiti, prisilne migrante u Hrvatskoj dijeli na prognanike i izbjeglice. Najgrublja razlika između ovih migrantskih kategorija je u tome što su prognanici podrijetlom hrvatski građani koji su protjerani s jednih u druga područja Hrvatske. Izbjeglice potječu iz nekoga drugoga državnog suvereniteta, a mjesto privremenog boravka pronašle su u Hrvatskoj.

Osnovni problemi koji se odnose na egzaktni obuhvat migracijskog kontingenta u protekle četiri godine ovog desetljeća mogu se svesti na:

- problem statističkog praćenja dobrovoljnih (neprisilnih) migracija;
- problem praćenja prisilnih migranata;
- statistički obuhvat iseljavanja (prvenstveno okupiranih područja) u republike bivše Jugoslavije.

a) Prisilne migracije

Dominantni tip migracija u promatranom razdoblju u Hrvatskoj predstavljaju prisilne migracije. U ratnim zbivanjima na tlu bivše Jugoslavije Hrvatska je u prvom redu značajna zemlja prijema migranata, a tek potom zemlja iseljavanja. U prvoj godini agresije na Hrvatsku brojno stanovništvo okupiranih i ugroženih područja napušta svoja prebivališta i sklanja se u sigurnije prostore.

U vrijeme osnivanja Ureda za prognanike i izbjeglice (22.11.1995.) kulminira broj prognanika u Hrvatskoj i iznosi 536.000 osoba. Kada se govori o veličini prognaničkoga ili izbjegličkoga kontingenta, ne smije se zanemariti činjenica da znatan dio ovih prisilnih migranata nije registriran kao prognanička ili izbjeglička populacija niti je zatražio pomoć specijaliziranih ustanova koje bi, kao preduvjet komunikacije, zahtijevale definiranje statusa migranata.

Prvi popis i registracija prognanika i izbjeglica provedeni su u ožujku 1992. godine, kada se ustanovljava 247.278 prognanika. Ova je kategorija u to vrijeme u naglom padu (109.349 osoba manje nego prethodnog mjeseca), jer prestaju najžešći napadi, ponajprije na slavonske i dalmatinske gradove. Međutim, kako se smanjuje ova kategorija prisilnih migranata, uslijed razvoja rata u BiH sve je prisutnija izbjeglička komponenta u migracijskim tokovima usmjerenima prema Hrvatskoj. Većim dijelom za to pučanstvo Hrvatska je tek tranzitna zemlja. Broj od 193.000 izbjeglica u travnju 1992. godine više se nego udvostručuje u prosincu iste godine (403.000). Kako navodi Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Hrvatske, preko naše u treće je zemlje otišlo oko 400.000 izbjeglica iz BiH, zadržavajući se po više mjeseci u Hrvatskoj, pa stoga izbjeglice koje danas borave većim dijelom nisu one osobe koje su bile smještene tijekom 1992. i 1993."

Prema podacima Popisa prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj provedenog u razdoblju između 31. svibnja do 21. lipnja 1994., u Hrvatskoj je registrirano 190.816 prognanika, 6.054 povratnika, 179.809 izbjeglica i 3.229 izbjeglica u tranzitu. Broj prognanika koncem 1994. godine pao je na oko 4% sveukupnog pučanstva i najniži je od jeseni 1991. godine.

Prema neprovjerenim podacima UNHCR-a (preuzeti od Crvenog križa Srbije i Crne Gore), u Srbiju i Crnu Goru iz Republike Hrvatske izbjeglo je ukupno 252.619 osoba², i to u Srbiju 246.000 osoba, a u Crnu Goru 6.619 osoba. Od toga je Srba 84,2%, Hrvata 1,6 % te ostalih narodnosti 14,2%. Isto izvješće navodi da je 1992. godine 77.500 izbjeglica iz Republike Hrvatske izbjeglo u inozemstvo, međutim, za taj kontingent nisu poznate nacionalne i ostale strukture. Istovremeno, nemamo meritornih podataka o izbjeglicama iz Hrvatske u

² Pučanstvo UNPA i PINK područja u Republici Hrvatskoj; priredila M. Kujundžić, Ured predsjednika Republike, str. 5.

BiH te koliko je Srba useljeno u UNPA i tzv. PINK područja. Prema podacima Odjela za informiranje ministarstva zdravstva, Hrvatskog crvenog križa i Komisije za razmjenu zarobljenika, vrlo se grubo procjenjuje da je 3% srpskog pučanstva (ili preko 15.000) okupiranih područja otišlo u inozemstvo.

Ako s dužnim oprezom prihvatimo prethodne nepotvrđene informacije, kao i navode nekih novinara da s hrvatskih okupiranih područja 85.000 pretežno Srba pobjeglo u Jugoslaviju, možemo konstatirati da danas u okupiranim područjima Hrvatske živi oko 178.000 domorodnog stanovništva. Ističemo da je uoči rata na tom prostoru živjelo oko 530.000 stanovnika (tablica 1), te da je oko 190.000 prognano u Hrvatsku, 92.500 izbjeglo u inozemstvo, a 70.000 u Srbiju i Crnu Goru. Ukoliko prihvatimo ove podatke vjerodostojnima, može se rekonstruirati i približan broj žitelja Hrvatske za 1994. godinu (bez izbjeglica u Hrvatskoj) računajući ratni mortalitet i prirodni denatalitet. U ovom trenutku u Hrvatskoj živi oko 4.413.500 žitelja, što predstavlja pad u odnosu na popisne rezultate od približno 8%.

Tablica 1

Broj stanovnika i njihova nacionalna struktura u Hrvatskoj 1991. godine i na privremeno okupiranim područjima 1991. i 1994. godine

	HRVATSKA /1/	Okupirana područja	
		popis 1991. /2/	stanje 1994. /3/
Ukupno	4 784 265	530 261	178 000
Hrvati	3 736 356	189 633	15 000
Srbi	581 663	283 515	153 000
Ostali	466 246	57 113	10.000

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992. /kolona 1/; Kolona 3, procjena autora.

Ovisno o migracijskom smjeru, ratne migracije u Domovinskom ratu pretežno su unutrašnje, jer se glavni migracijski tok, prvenstveno za hrvatsku populaciju, odvija u prostoru naše države. Već prije istaknuti problem odnosi se na definiranje izbjeglištva srpske nacionalne manjine orijentirane prema Srbiji i djelomice prema inozemstvu. Istovremeno i nacionalna manjina Mađara, koja je u srpskom etnocidu imala sličnu poziciju Hrvatima, znatnim je dijelom izbjegla u susjednu Mađarsku. Također se ne smiju izostaviti i ostale nacionalne manjine (Česi, Slovaci, Talijani, Židovi itd.) koji su u srpskoj agresiji protiv Hrvatske dijelili sudbinu prognostva i izbjeglištva hrvatskog naroda.

U ovom ratu pučanstvo naročito triju hrvatskih regija našlo se na najsnažnijem udaru agresije i time bilo prisiljeno napustiti svoje domove i naselja. To se odnosi na Slavoniju i Baranju (istočna i zapadna Slavonija), Dalmaciju (u prvo vrijeme južna Dalmacija i srednja Dalmacija) te Pokuplje i Posavinu.

Promatrajući prisilne migracije po županijama, proizlazi da su one županije čije se stanovništvo našlo u najbrojnim prisilnim migracijama, istovremeno i županije (izuzev grada Zagreba) koje su udomile i najveći broj prognanika (tablica 2).

Tablica 2

Regionalna distribucija prisilnih migranata u Hrvatskoj sredinom 1994. godine

Županija	Broj prognanika	Povratnici	Udomljeni prognanici*	Udio prognanika u stan. županije
Osječko-baranjska	29 343	766	26 939	8,8
Vukovarsko-srijemska	46.114	441	14 096	19,9
Brodsko-posavska	3 569	121	3 094	2,0
Bjelovarsko-bilogorska	-	-	1 550	-
Virovitičko-podravsko	33	70	1 703	-
Požeško-slavonska	6 474	979	6 395	4,8
Sisačko-moslavačka	33 096	481	18 605	11,5
Kotar Glina	18.255	-	-	23,6
Koprivničko-križevačka	-	-	1 203	-
Međimurska	-	-	1 035	-
Varaždinska	-	-	1 151	-
Krapinsko-zagorska	-	-	1 579	-
Zagrebačka i g. Zagreb	-	-	30 858	-
Karlovačka	16 934	168	14 611	9,7
Primorsko-goranska	-	-	7 101	-
Istarska	-	-	4 737	-
Ličko-senjska	1 841	19	2 130	2,6
Zadarsko-kninska ¹	31 487	2 523	20 836	11,6
Kotar Knin	29 664	-	-	25,2
Šibenska	15 911	202	12 212	14,6
Splitsko-dalmatinska	5 194	13	15 104	1,1
Dubrovačko-neretvanska	5 951	218	5 877	4,9
UKUPNO	195 947	6 001	190 816	4,1

1 Uključeni prognanici zadarskoga i biogradskog područja .

* Prognanici koji su našli utočište u domicilnoj županiji

Izvori: Popis i preregistracija prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj 1994., /prvo izvješće/, Ured za prognanike i izbjeglice, Zagreb, srpnja, 1994.; Statistički ljetopis po županijama Hrvatske 1993., DZP, Zagreb, 1993.

b) Izbjeglištvo

Kada se govori o suvremenom izbjeglištvu u Hrvatskoj, prvenstveno se misli na egzodus bosanskohercegovačkog pučanstva u protekle tri ratne godine u susjednoj državi. Premda ono obujmom nadmašuje svo dosadašnje privremeno useljavanje u Hrvatsku, ne smiju se zanemariti niti drugi imigracijski smjerovi, započeti prije neposredne agresije na Hrvatsku i BiH. Etničko čišćenje posebno je ugrozilo hrvatsko pučanstvo u Vojvodini i Srijemu, pa se procjenjuje da je iz ovih područja u posljednjih pet godina (1990.-1994.) uselilo između 30 i 40.000 Hrvata. Drugim useljeničkim smjerom dolaze Hrvati iz Kosova (oko 5.000), a trećim iz Boke. Za ovo pučanstvo se ne može primijeniti klasična definicija izbjeglištva, jer ovi Hrvati napuštaju postojbinu koju su nastanjivali uglavnom prije nego narodi čiji su ih pripadnici izgnali (Srbi i Crnogorci), te se povlače zbog egzistencijalne sigurnosti u područje suvereniteta matičnog naroda. Slična je pozicija bosanskohercegovačkih Hrvata, koji su izgnani jednim dijelom od Srba, ali u muslimansko-hrvatskom ratu i od Muslimana. Hrvati izbjegli u matični etnički korpus po aktualnim hrvatskim zakonima imaju pravo dvojnog državljanstva, pa ih stoga vrlo teško svrstavamo u istu kategoriju izbjeglica nehrvatske na-

cionalnosti. Realno je pretpostaviti da će prognani Hrvati BiH dijelom ostati živjeti u Hrvatskoj. Za Hrvate sa područja tzv. Jugoslavije izgnanstvo u Hrvatsku možemo smatrati definitivnim, što je indirektno vidljivo i iz popisa prognanika i izbjeglica iz 1994. godine. Iz ovog područja uglavnom se popisuju Hrvati iz Kosova (preko 70% popisanih), dok brojno pristiglo hrvatsko stanovništvo iz Srbije i Crne Gore ne svrstava se u ovu kategoriju, vjerojatno stoga što se već adaptiralo i integriralo.

I nehrvatski izbjeglički živalj dijelom će utjecati na demografska kretanja u Hrvatskoj. Dio će ove skupine prerasti u trajnu migraciju, tj. postat će konačnim useljenicima, a neki su već dobili hrvatsko državljanstvo posrednim putem (sklapanjem brakova sa hrvatskim pučanstvom, pristupanjem hrvatskoj vojsci itd.). Sva tri dijela izbjegličkog kontingenta u Hrvatskoj (useljenci s područja Jugoslavije; Hrvati iz BiH; nehrvatsko izbjeglo pučanstvo iz BiH), znatnim dijelom poništavaju visoke iseljeničke stope prethodne četiri godine tako da migracijski saldo, ukoliko uključimo ove kategorije prisilnih migranata, najvjerojatnije nije u većoj mjeri negativan (valja pričekati redovan ili izvanredan popis stanovništva da se to egzaktno utvrdi). Može se dogoditi da migracijski saldo bude i pozitivan. To "demografsko knjigovodstvo" prikriva vrlo nepovoljnu činjenicu da se imigracijom (uglavnom Hrvata) iz jugoistočnih susjednih zemalja populacijski slabe i povijesni hrvatski etnički prostori! Osim toga, i prirodni prirast doseljeničkoga kontingenta ubuduće će još više pridonositi ublažavanju zatečenog denataliteta u većem dijelu naše države.

IV. Promjene u demografskim strukturama uvjetovane ratom

Na temelju prethodnih spoznaja o ukupnom kretanju stanovništva pretpostavljamo da se ratni utjecaj posebno osjetio kada je u pitanju spolna, dobna i nacionalna strukturu.

Ratni mortalitet, naročito vojnih lica, prvenstveno se odražava u pogibiji muškaraca. Na isti spol velikim se dijelom odnosi kategorija zarobljenih, nestalih i ranjenih. Posebnu kategoriju čine i izbjeglice koji su napuštanjem domovine izbjegli direktno sudjelovanje u ratu. Ovu skupinu migranata isključivo čini muška populacija, a prema neslužbenim izvorima, vrlo je zastupljena kod mlađe muške populacije okupiranih područja. Spolna struktura prognanika ustanovljena prilikom zadnjeg popisa ovoga migracijskog kontingenta (ljetu 1994.) govori o uravnoteženju udjela prognanika po spolu. Muškarci su tada predstavljali 47,38% ukupnog broja prognanika, što je slično cjelokupnoj hrvatskoj populaciji 1991. godine (udio muškaraca 48,46%). Taj se podatak bitno razlikuje od strukture prethodnih popisa prognanika kada je muško stanovništvo iznosilo tek nešto više od 40% ove populacije, i to iz razloga što je dio muškaraca, premda stvarno prognanici, zbog uključanja u postrojbe HV bio izostavljen iz popisa.

Ne raspoložemo podacima o dobi poginulih, ali je sigurno da će se neujednačenost po spolu pojedinih generacija ubuduće vidjeti na demografskoj slici države, naročito nekih njenih regija (Slavonija, Lika, Dalmacija, Posavina itd.). Daljnja je pretpostavka da će nakon ratnog ishoda (bilo kojeg modaliteta: ratna opcija ili mirna reintegracija) dio mlađe srpske populacije, sada pripadnika paravojnih jedinica, i unatoč zakonu o oprostima napustiti Hrvatsku. Istovremeno, povratak prognanika, unatoč svim deklarativnim opredjeljenjima, ukoliko ne zažive snažne poticajne mjere, bit će selektivan po dobi. Naime, već sada znatan dio mlađega prognaničkog kontingenta integrirao se (gospodarski, kulturološki, sociološki, obiteljski itd.) s novom sredinom, tako da je realno pretpostaviti da čimbenici ponovnog privlačenja u napušteni zavičaj slabe, posebno što se vrijeme prognanstva produljuje.

Ključne promjene u narodnosnom sastavu odvijale su se na teritoriju okupiranih područja. U nemilosrdnom etničkom čišćenju na ovom je prostoru zasad gotovo zatrto pučanstvo hrvatske nacionalnosti (tablica 1). Međutim, osjetno se smanjio i broj srpskog stanovništva zapadne Slavonije, Like, Korduna, Banovine, sjevernodalmatinske Zagore. Apsolutno

i relativno najviše je stradalo nesrpsko, prvenstveno hrvatsko pučanstvo. Osim toga, u progonoštvu (u slobodne dijelove države) otišlo je oko 93% Hrvata s okupiranih područja, koje je uoči rata činilo oko 37% pučanstva danas okupiranih područja.

V. Umjesto zaključka

Već četiri godine (1991.-1994.) u Hrvatskoj se više umire nego što se rađa. To je prije svega plod dugotrajnih nepovoljnih demografskih kretanja, ali je u osjetnoj mjeri i posljedica agresije. Rat je bez dvojbe ubrzao "demografski lom" 90-ih! Možemo ustvrditi da rat, "poluratan" stanje i sukob u BiH determiniraju sadašnje demografske prilike, ali imaju dugoročne (odgođene) efekte.

Demografske promjene uvjetovane ratom gotovo na svim razinama obezvrijedile su postojeće demografske projekcije, prognoze i procjene koje su bile polazišta mnogih osnovnih dokumenata države, djelatnosti i područja, bez obzira na njihovu vremensku dimenziju (kratkoročnost, srednjeročnost i dugoročnost). I premda ratovi na ovom prostoru još traju, što znači da i nepovoljni demografski procesi ne jenjavaju, demografija i njoj komplementarne znanstvene discipline moraju što jasnije, koliko objektivno stanje dozvoljava, razlučiti opće demografske tendencije od ratnih kako bi se utemeljio sustav djelotvornih mjera općepežljivih demografskih tokova.

Usprkos sve prisutnijim stavovima i zahtjevima o utemeljenju eksplicitnih demografskih mjera, kojima je svrha rezultiranje isključivo demografskog učinka (u području rađanja ili reguliranja mehaničkih tokova), smatramo da nasljeđeni negativni trendovi, sada pojačani nepovoljnim ratnim učincima na demografski razvitak, zahtijevaju demografsku politiku koja će biti sastavni dio hrvatske razvojne politike, što pretpostavlja dinamičku svezu sa sveopćom materijalnom i duhovnom obnovom.

LITERATURA

1. Lajić, Ivan (1994) Utjecaj Domovinskog rata 1991-1992. na demografski razvoj Hrvatske u slijedećih deset godina, u: **Prilozi za hrvatski nacionalni program - promišljanje identiteta**. Zagreb: Matica hrvatska.
2. Mesić, Milan (1992) **Osjetljivi i ljuti ljudi /hrvatski izbjeglice i prognanici/**. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
3. Nejašmić, Ivica(1986) **Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja**. Zagreb: Republički zavod za statistiku.
4. Šakić, V., Sedlar, S. i A. Tojčić (1993) Ratni zločin i zločin genocida u agresiji Srbije na Republiku Hrvatsku/Rat protiv Hrvatske/. **Društvena istraživanja** 3-4:407-454.
5. Šegedin, Petar (1992) Genocidal Nature of a Nation?, u Z. Šeparović /ed./ **Documenta Croatica**. Zagreb: Sveučilišna naklada.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF CROATIA 1991-1994

IVAN LAJIĆ

Institute of Migrations and Nationalities, Zagreb

The demographic development of Croatia in the period 1991-1994, marked by the Serbian aggression, the state of "half-war", and the war in Bosnia and Hercegovina, should be described as irregular - its components being determined by the above conditions. This proves especially true concerning forced migrations and their past and future influence on population change. The paper analyzes the insufficiently studied topic of war mortality, as well as various dimensions of the refugee population. It also emphasizes several structural characteristics of the population, particularly its ethnic structure, and the population dynamics in the temporarily occupied territories.